

met het centrale thema (Messiasbelijdende Joden) nauwkeurig in het oog moet worden gehouden. En dat gebeurt niet altijd. Dat leidt soms tot losse opmerkingen in het betoog, zoals bijvoorbeeld die over het huidige Tel Aviv: “dat de twijfelachtige eer heeft het centrum van homo-emancipatie te zijn” (p. 113). Dergelijke terloopse mededelingen horen niet in het betoog gedropt te worden, en dat geldt a fortiori voor dit in mijn ogen abjecte citaat.

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Bos, Maarten van den (2019), *Geloven in het ideaal. Geschiedenis en actualiteit van de Arbeidsgemeenschap der Woodbrookers*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, pp 140, ISBN 9789087048037, €19,00.

In 2019 bestond de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers honderd jaar. Bij gelegenheid daarvan verscheen een lezenswaardig gedenkboek dat, anders dan bij dergelijke publicaties gebruikelijk is, een erosieproces blootlegt. Toch eindigt het hoopvol. “Het is aan ons om met overtuiging die oude vormen en gedachten opnieuw actueel te maken. Dit boek is daartoe een eerste aanzet. Een basis maar zeker niet het laatste woord. Het is een opdracht die de Banningvereniging bestaansrecht geeft, ook voor de komende honderd jaar”.

De Arbeidersgemeenschap (verder AG) werd overigens in 2014 omgedoopt in Banningvereniging. Daarmee werd de vrijzinnig protestantse dominee Willem Banning geëerd die vele decennia de intellectuele en organisatorische stuwkracht ervan was. Maar het is de vraag of die naamsverandering onder de huidige jongere generaties veel herkenning, laat staan enthousiasme zal oproepen. Banning overleed in 1971 en hoewel de Banningvereniging nog steeds actief is, telt ze nog maar weinig leden en het tijdschrift *Tijd en Taak* heeft het net als sommige andere tijdschriften moeilijk het hoofd boven water te houden.

Voor mijn generatie ligt dat waarschijnlijk anders. In de jaren vijftig en zestig maakten we kennis met grondige publicaties als *Moderne maatschappijproblemen*, *Hedendaagse sociale bewegingen*, *Karl Marx* als toegang tot een steeds complexer wordende samenleving. Daarin deed de auteur zich kennen als iemand die glashelder kon uitleggen, op belangrijke tendenties kon wijzen en tot zelfstandig denken kon inspireren. Dat kwam overeen met zijn zelfbeeld. Hoewel op politiek gebied actief wilde hij geen politieke functies op zich nemen. Hij koos voor het etiket volksoepoeder, o.a. in die zin dat hij mensen met verschillende achtergronden, opleiding en levensoriëntatie wilde samenbrengen om “over bestaande grenzen heen” zich te bezinnen op de plaats van de mens in de moderne samenleving. Zelf koos hij voor “personalistisch socialisme”. Geen individualisme, geen collectivisme maar vrije en zelfstandig denkende individuen die betrokken zijn op de

ander. Persoon worden kan alleen binnen het kader van Ik-Gij verhoudingen (Martin Buber). Hij was zich zeer bewust van de armzalige toestand waarin het proletariaat leefde en richtte zich daarom op de emancipatie van de achtergeblevenen. Dat kwam allereerst tot uitdrukking in zijn keuze zich aan te sluiten bij de groep dominees rond het blad *De blijde wereld*, de eerste christen-socialistische beweging in Nederland. In 1914 werd hij ook lid van de SDAP en na de oorlog zou hij medeoprichter worden van de Partij van de Arbeid.

Dit boek is echter geen biografie van Banning hoewel zijn naam op vrijwel elke bladzijde te vinden is. Wie in de man geïnteresseerd is, leze zijn 70 pagina's tellende autobiografische notities *Terugblik* die hij bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag schonk "aan de leden van de Barchembeweging, van de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers, de abonnees van *Tijd en Taak* en een aantal vrienden uit andere verbanden (Kerk en Wereld) uit dank voor het feit dat zij mij zoveel vriendschap hebben geschonken. ... Het vertelt van een ontwikkeling van idealen, gedachten en inzichten die het leven van mijn generatie hebben gestuwd, en die ons gelukkig hebben gemaakt". Het geeft ook nog achtergrond aan *Geloven in het ideaal*.

Maar hoewel geen biografie gaat dit gedenboek wel over het belangrijkste 'Anliegen' van Banning, namelijk de relatie tussen godsdienst en politiek, een uiterst delicaat terrein, waarop hij zich met grote hardnekkigheid heeft ingezet. Zo zag hij het ook zelf. In *Terugblik* vermeldt hij zijn reactie op de toenmalige voorzitter van de SDAP, die de verhouding tussen christenen en socialisten zag als een 'getrennt marschieren, vereint schlagen'. "Hij kon geen vermoeden hebben", schrijft Banning "dat een groot deel van mijn later leven gewijd zou zijn aan een hardnekkige poging om dat 'getrennt marschieren' zo radicaal mogelijk te overwinnen".

Hij deed dat als overtuigd christen van vrijzinnige snit. Religieuze mensen in de zin die daar tegenwoordig aan gegeven wordt, waren welkom, maar moesten wel accepteren dat voor hem en de Arbeidersgemeenschap het christendom de basis vormde van waaruit gedacht en gehandeld werd. Die Arbeidersgemeenschap had christelijke wortels, namelijk in het Britse vormingscentrum Woodbrooke dat door Quakers was gesticht, een soort vormingscentrum avant les lettres waarin reflectie op levens- en zingevingsvragen centraal stond. Deze opzet vond navolging in Nederland waar in 1908 de Vereniging Woodbrookers in Nederland werd opgericht. Zij werd gevestigd in Barchem, een klein plaatsje dicht bij Lochem. Binnen dat organisatorisch kader werd in 1919 de Arbeidersgemeenschap gevormd met Banning als eerste voorzitter. Van den Bos citeert uitvoerig uit de brochure die Banning bij die gelegenheid schreef en de oorspronkelijke inspiratie goed onder woorden brengt. Ik neem dat hier beknopt over. "Het wezen van de beweging was gelegen in de wens tot een nieuwe beschaving te komen die de mens als geestelijk wezen zijn rechten en vrijheid hergeeft, en rust op de maatschappelijke welvaart van allen. Waar de arbeidersbeweging deze nieuwe beschaving vervolgens vooral vanuit een economisch en politiek motief vorm wenste te geven, was het de

AG te doen om een ‘geestelijk gerichte, aan religieuze waarden georiënteerde beschaving’. Een betere toekomst was slechts mogelijk wanneer ‘twee levensmachten elkaar in een nieuwe eenheid zouden vinden. Wij geloven aan de mogelijkheid van een nieuwe beschaving die bepaald zal zijn van uit het wezen van de mens en het wezen der religie; die iets zal uitdrukken van de eeuwige heilige wetten van de geest; die de majesteit van het leven en de verhevenheid van de menselijke ziel eerbiedig zal erkennen – maar wij weten dat die toekomst niet komen zal, tenzij de grondslagen van het productieproces gewijzigd wordt in de richting die de AG wenst” (p. 16/17).

Dat is nogal wat. Vele jaren later noteert hij in *Terugblik* direct na het ‘getrennt marschieren’ overwinnen: “Simplisme en naïviteit was ook toen al niet alleen kenmerk van jongeren” wat een reflectie lijkt in te houden op de verheven tekst in de programmatische brochure. De geschiedenis sindsdien gaf daartoe ook alle aanleiding.

Die geschiedenis heeft Van den Bos in vier hoofdstukken samengevat. Dat moet hem niet meegevallen zijn. Hij vat de AG op als een “laboratorium voor ideeënvorming over politiek, kerk en samenleving” zodat de nadruk valt op de geschriften van de AG. “Minder aandacht is er voor de interne organisatie, de inhoud van het vormingswerk en het internationale netwerk van de AG”. Maar hij kon er natuurlijk niet omheen de organisatorische en personele veranderingen binnen de AG te behandelen en evenmin mocht hij de ontwikkelingen binnen de SDAP en later de Partij van de Arbeid buiten beschouwing laten. En dan komt ook de oprichting van Kerk en Wereld nog aan de orde. Alles bij elkaar geeft dat een complex beeld dat zich niet gemakkelijk verwerken laat. Het is knap hoe Van den Bos al deze historische gegevens in een lopend verhaal heeft weten samen te vatten. Maar na te vertellen is het niet. Daarvoor is het te compact.

Dat hoeft hier gelukkig ook niet. Het verhaal is zeer lezenswaard maar in feite vertelt het een droevige geschiedenis. Het ideaal van Banning over de twee levensmachten die een nieuwe eenheid zouden vinden lijkt definitief begraven. Wat het christendom betreft, heeft er een kaalslag plaatsgevonden die in de jaren zeventig begon. Daaraan had de auteur misschien iets meer aandacht kunnen besteden. De effecten op de AG logen er niet om. Dat moge blijken uit de reacties van de staven van twee nederzettingen (Bentveld en Kortehemmen) op het standpunt van het bestuur dat vasthield aan een religieuze inspiratie en het gesprek over de verhouding tussen christendom en socialisme. Bentveld vond die invalshoek steeds minder relevant; zingevingsvraagstukken waren iets van de mensen zelf. En Kortehemmen “constateerde dat het tweede punt uit de richtlijnen van 1966 – De AG wil proberen te verstaan wat het Evangelie van Jezus Christus voor het persoonlijke en maatschappelijk leven te zeggen heeft – achterhaald (sic! L.) was en dus volledig werd afgewezen” (p. 92). Dat was rond 1980.

De belangstelling voor het ideaal van Banning was binnen de kerken trouwens nooit erg groot geweest. De AG moest het hebben van vrijzinnigen. De kerkelijke meerder-

heid had geen belangstelling. Uit eerder tijd herinnere men zich slechts de beruchte uitspraak van Mgr. Nolens over samenwerking met socialisten: “alleen in uiterste noodzaak”. Al sinds decennia neemt binnen de restanten van ooit bloeiende geloofsgemeenschappen, kort door de bocht geformuleerd, het conservatisme toe. Maar ook in de huidige vrijzinnigheid komt de maatschappij zelden in beeld.

De Partij van de Arbeid stond evenmin te trappelen om christenen als volwaardige leden te begroeten. Weliswaar kregen zij hun eigen werkgemeenschappen binnen de partij maar tot bloei kwamen die nooit. In hun beruchte *Mandement* van 1954 verboden de bisschoppen het lidmaatschap ervan. In feite wilden zij geen enkel contact met socialisten. Dat leverde in die tijd nog veel gewetensnood op – men zou zich er nu niets meer van aantrekken – en de protestantse werkgemeenschap leidde ook een schamel bestaan. Eind jaren zestig werden beide opgeheven en in 1973 kwam een *Centrum voor Levensbeschouwing* tot stand dat het tot 1980 uithield. Ook een uiting van het feit dat publiek optreden van geloofsgemeenschappen steeds minder op prijs wordt gesteld.

Met deze Partij, of liever met de sociaaldemocratie gaat het trouwens ook niet goed. Zij is vruchteloos op zoek naar een nieuw verhaal nadat Wim Kok vol overtuiging de ideologische veren had afgeschud. Zo'n formulering impliceert een wending naar pragmatisch handelen en bracht onvermijdelijk een wending naar het neoliberale denken mee. Van serieus nadenken over een nieuwe beschaving, laat staan een beschaving “die de majesteit van het leven en de verhevenheid van de menselijke ziel eerbiedig zal erkennen” zoals Banning ooit formuleerde, lijkt voorlopig (?) geen sprake te zijn.

Ook Kerk en Wereld dat in de eerste decennia talloze kwalitatief hoogstaande bijeenkomsten organiseerde, is na een te lang gerekt vervalproces opgeheven – het bestaat alleen nog als fonds. Op het terrein ervan, een kwartier lopen van mijn huis, is nu De Baak gevestigd, een “trainingsinstituut voor persoonlijk leiderschap”, waar borden langs de weg staan die de oriëntatie verduidelijken. Zij stralen een managementcultuur uit.

Tegen deze achtergrond is het wat moeilijk om de hierboven geciteerde slotzinnen van harte te onderschrijven. Dat komt echter niet in mindering op wat de AG – die toch nooit grote aanhang kreeg – heeft gepresteerd. Zij werd voortgedreven door mensen die vanuit diepzittende overtuigingen werkelijk iets te zeggen hadden tegen mensen die daaraan behoefte hadden. Het zal wel aan mijn leeftijd liggen dat ik daar met enig heimwee aan denk.

Bert Laeyendecker
(Driebergen)